

Abiyeva Validə Gəray qızı

TİBBİ TERMİNLƏRİNİN LEKSİK-SEMANTİK VƏ QRAMMATİK STRUKTUR
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Terminləri struktur cəhətdən öyrənmək termin yaradıcılığı yollarının dəqiqləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Azərbaycan dilində tibb terminlərinin strukturu çoxcəhətli xüsusiyyətlərə malikdir. Ən əsaslısı budur ki, sözyaradıcılığı prosesində dildə baş verən hadisələrin gün-gündən yeni keyfiyyətlər qazanması, bu məsələnin öyrənilməsi zərurəti artır. Digər tərəfdən isə terminlərin struktur modellərinin müəyyənləşdirilməsi bu qəbul söz və söz birləşməsinin linqvistik baxımdan fonetikqrafik, orfoqrafik və orfoepik, morfolocı və sentaktik, eyni zamanda sintaktik və üslubi xüsusiyyətlərinin də üzə çıxarılmasına yaxından köməklik göstərə bilər. Elm və texnikanın inkişafı yeni anlayışlar yaradır, bu anlayışların söz-terminlərlə ifadə edilməsi dildə yeni modellərin yaranmasına səbəb olur.

Eyni zamanda başqa dillərdə termin sözlər alınarkən onların struktur cəhətdən Azərbaycan dilinin söz yaradıcıları modellərinə uyğunlaşdırılması ehtiyacı da meydana çıxır. Həm də dildə termin yaradıcılığında özünü göstərən məhsuldar modellərin dəqiqləşdirilməsi dilin gələcək inkişafını düzgün təmin etmək üçün də vacibdir. Hazırda Azərbaycan dilində şəkilcilərin əvəzlənməsi prosesi müşahidə olunur.

Əgər dildə hər əlli ildən bir sözyaradıcılığında model dəyişikliyi baş verərsə, şübhəsiz ki, bu dil strukturunda ciddi erroziyaya səbəb olacaqdır. Azərbaycan dilində sözyaradıcılıq leksik, morfolocı və sintaktik yolla getdiyindən termin modelləri də bu meyarlar çərçivəsində ənənəvi substantiv və atributiv meyarlara söykənir. Terminyaradıcılığında süni modellərə yol vermək olmaz. Bu modellər dilin leksik-semantik və qrammatik strukturlara əsaslanmalıdır.

Terminlərin struktur təhlili də bu məqsədlə aparılır və morfolocı tərkibinin müəyyənləşdirilməsinə xidmət edir. Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan dili tibbi terminologiyasının strukturunda ən çox aşağıdakı modellər özünü göstərir.

I Sadə söz strukturu:

- a) sadə isim modelləri: əzələ, beyin, əl, ayaq, mədə, ürək və s.
- b) sadə sifət modelləri: göy, ağır, yüngül, zəif və s.

II Düzəltmə sözstrukturu:

düzəltmə isim modeli:

İsimdən substantiv isim düzəlir: uşaq-uşaqlıq, göz-göz-lük, dəli-dəli-lik və s.

Sifətdən isim düzəlir: zəia-zəiflik, çəp-çəplik, gərgin-gərginlik, isti-istilik, nəm-nəmlik və s.

Feldən sifət düzəlir-yoluxmaq-yoluxucu, keçmək-keçici, hopmaq-hopucu, qızdırmaq-qızdırmalı, çürümək-çürümüş, içmək-içici.

III Mürəkkəb söz strukturu:

i+i (isim+isim) modeli. Bu model aşağıdakı semantik çalarlar yaradır:

Atributiv meyar vardır və defslə yazılır qan-damar (xəstəliklər), qılça-bud və s.

İxtisas məfhumu verir və defslə yazılır: cərrah-stomatoloq, həkim-cərrah, laborant-həkim və s.

Hal və vəziyyət ifadə edir: ürək çatmamazlığı, tənqənəfəslik.

Xəstəliyin adını bildirir: qurdeşənəyi, qabırqayarası və s.

Prosesə bildirir: qanaxma, qansızma, sidik qovma, ürəkbulanma və s.

s + ı (sifət+isim) modeli:

əsasən atributiv mənə daşıyır: - kəmağıl (adam) çəpgöz (uşaq) qızılyel, acgöz və s.

Xəstəliyin və ya orqanın adını bildirir: qarayara, qaraciyər

say+isim modeli-ikiterəf, ikiqat; say+düzəltmə sifət; azyaşlı və s.

ç) i+fs (isim+feli sifət) modeli-damcıtokən, sidikqovan, başgicəlləndirən və s.

d) i+z (isim+zərf) modeli-bunlar adətən atributiv təbiətlidir: uşaqlıqdaxili, böyrəküstü, dırnaqaltı, mədəaltı və s.

Bu model əsasında alınma isim+zərf mürəkkəb söz strukturunda yaranır: arteriyadaxili, əzələarası və s.

i+düzəltmə sifət modeli: sidikqovucu, ağrıkəsici, ürəkbulanıdırıcı, ayaqyalın, qanyaradıcı və s.

IV Söz birləşməsi strukturu:

I növ təyini söz birləşməsi modeli:

i+i (isim+isim): metal qapaq, baş beyin, qadın həkim, buynuz qişa və s.

s+i (sifət+isim): ağ qan, qırmızı qan, üç beyin, ilk hüceyrə, qara su, ağ ciyər və s.

Düzəltmə sifət+isim: cərrahi iynə, içməli su, bronxial asma, cinsi oyanma və s.

ç) z+i (zəif+isim) ara beyin, üst qat, orta qulaq, alt çənə, üst çənə və s.

d) say+isim – üçüncü mədəcik, ikinci dərəcə

2) II növ təyini sözbirləşməsi modeli – bu model, əsasən isim və mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş isim tipi kimi müəyyənləşir və semantik cəhətdən aşağıdakı çalarları ifadə edir:

a) orqanın adını bildirir: öd kisəsi, qan damarı, qida borusu, qulaq seyvanı, göz qapağı.

b) xəstəliyin adını bildirir: rəng korluğu, bağırsağ, qanaxması, göbək yırtığı, oynaq iltihabı, bud yırtığı

c) maddinin adını bildirir: ilan zəhəri, düyü nişastası, mədə turşusu, ana südü və s.

3) III növ təyini söz birləşməsi modeli: Bu model əsasən aşağıdakı kimi formalaşır:

a) isim+isim: dərinin iltihabı, qanın tərkibi, bədənin quruluşu və s.

b) isim+feli isim: hərərətin yüksəlməsi, tənəffüzün pozulması, iştahın itməsi və s.

Bu strukturda alınma sözlər də iştirak edə bilər: arteryanın darlanması, bronxların genəlməsi, mikrobların yayılması, leykositlərin azalması və s.

i+m (isim-məsdər) strukturlu terminlər: meyit yarmaq, ruhdan düşmək, efirə alışmaq, dölü öldürmək, bromla zəhərlənmək, imumtet yaratmaq və s.

Bu tip terminlər alınma sözlərlə də yaranır. Məsdər tərkibli terminlər: meyit yarılməsi, ruhdan düşməsi, efirə alışması şəklində işləənən söz birləşməsi strukturlu ifadələrə semantik cəhətdən sinonim kimi çıxış edə bilər.

Üç və daha artıq sözün birləşməsindən ibarət terminlər.

Bu tip terminlər bir anlayış ifadə edir və aşağıdakı modellərdə özünü göstərir.

i+i+i (isim+isim+isim): düynələrin iltihabı, organizim boşluqlarının müayinəsi, başın yarısının ağrısı (migren).

Bu birləşmələrdə “limfodüynələrinin iltihabı” strukturu qrammatik-leksik cəhətdən başqa orqanların iltihabını göstərmək üçün də istifadə olunur, model isə saxlanılır:

v) i+z+c (isim+zərf+isim)- dərinin alt qatı, dərinin üst qatı, əzələnin daxili qişası, qarının yuxarı hissəsi və s.

Bu tip birləşmələrdə zərf III növ təyini söz birləşməsinə əlavə olunur.

c) i+s+i (isim+sifət+isim): xəstəliyin gizli növü, beyinin yumuşaq hissəsi, meyitdə göy ləkələr və s.

ç) i+i+fı (isim+isim+f.isim): göz yaşının axması, buynuz qişanın kəsilməsi, tər ifrazının artması, uşaqlıq yolunun sallanması və s.

d) i+say+f.i (isim+say+feli isim): xəstəliyin birinci mərhələsi, bu model say+düzəltmə sifət+isim şəklində də qurulur: ikimci dərəcəli yanıq və s.

e) s+i+i (sifət+isim+isim): qırmızı qan cisimcikləri, ağ qan cisim-cikləri, süni tənəffüs aparatı və s.

Göstərdiyimiz söz birləşmələri vahid bir tibbi anlayış ifadə edir. Semantik cəhətdən vəhdət təşkil edir və birlikdə tələffüz olunacaq sintaqma yaradır. Ona görə də onları bir tibb termini kimi qəbul etmək olar.

Ədəbiyyat

В.П.Даниленко. Русская терминология. т.1993.

N.S.Mikayılzadə. İngiliscə-azərbaycanca tibb lüğəti B.1993

A.N.Qarayev və b.İngiliscə-azərbaycanca-rusca minimum tibb lüğəti B.2001

Лексико-семантические и грамматические свойства
медицинской терминологии.

Резюме

Автор указывает что, определение терминологии и обучения термином важно с точки зрения учащихся.

Автор должен показать что модели генезиса реального языка неадекватный должен быть основаны на лексико семантической и грамматической модели языка.

Summary

In this article the author shows the definition of terminology and teaching the terns to the realers point of wiew.

The author shows the genethis of real language. They are fased on lexico-semantical and grammatical forms of language.

key words: lexico-semantical, syntactic, morphological, artificial models.grammatical structures.

ключевые слово: лексико-семантические, синтаксис, морфологический, искусственный модели.

Açar sözlər: leksik, semantik morfoloci, grammatik struktur, süni modellər.

R Ə YÇİ: Filologiya Elmlər doktoru prof. Z.Ş.Məmmədova